

Τον Δία, τον ύψιστο θεό των Ελλήνων, τον έφεραν μαζί τους στον αιγαιακό χώρο τα ελληνικά φύλα που μετανάστευσαν κατά τη δεύτερη χιλιετία. Το όνομά του (Ζεύς, γεν. Διός) είναι ινδοευρωπαϊκό, η ρίζα di- συναντάται επίσης στο όνομα του μεγαλύτερου ρωμαϊκού θεού, του Jupiter ή Diespiter, όπως και στη λατινική λέξη για τη μέρα, "dies" και στην ελληνική λέξη για την καλοκαιρία, την "ευδία". Είναι ο μόνος ολύμπιος θεός, του οποίου το όνομα έχει ξεκάθαρη και αναμφισβήτητη ετυμολογία¹. Ο Δίας ήταν αρχικά, όπως φανερώνει το όνομά του, ο θεός του φωτεινού ουρανού, αλλά κατά τη διάρκεια της δεύτερης και πρώτης χιλιετίας εξελίχθηκε σε έναν πολύμορφο ελληνικό θεό. Κανέννας άλλος ολύμπιος δεν μπορεί να συγκριθεί μαζί του ως προς την ικανότητά του να μεταμορφώνεται. Έτσι εμφανίζεται και ως θεός του κάτω κόσμου, δηλαδή ως Δίας Μειλίχιος με τη μορφή ενός μεγάλου φιδιού. Ο Μειλίχιος ήταν ένας σκοτεινός θεός που μπορούσε να εξευμενιστεί με θυσίες, ενώ ταυτόχρονα είχε τα χαρακτηριστικά του Δία. Στην πολυμορφία του Δία αφιερώνεται το πολύτομο έργο του Arthur B. Cook². Αυτή η μνημειακή, τεράστια μονογραφία, που είναι ό,τι πιο ολοκληρωμένο έχει γραφεί για τον θεό, εξετάζει όλες τις υποστάσεις που μπορούσε να έχει ο Δίας. Η απεριόριστη ικανότητά του να μεταμορφώνεται αντιστοιχεί κατά κάποιο τρόπο, όσο και αν ακούγεται παράδοξο, στην πανταχού παρουσία του χριστιανικού θεού. Έτσι, μπορεί να αντιληφθεί κανείς γιατί η ιδέα του μονοθεϊσμού που μαρτυρείται για την ελληνική θρησκεία συνδέθηκε άρρηκτα με τη μορφή του Δία.

Κατά την έλευσή του ο θεός έπρεπε αρχικά να αντιπαρατεθεί στις ανώτερες θεότητες του προελληνικού πληθυσμού, κυρίως στον Ποσειδώνα, την Ήρα και την Αθηνά. Ο ισχυρός Ποσειδών έγινε αδελφός του, η μεγάλη αιγαιακή θεότητα Ήρα σύζυγός του και η Αθηνά αγαπημένη του κόρη. Οι Έλληνες πρέπει να τον λάτρευαν

ως πατέρα ήδη πριν από τη μετανάστευσή τους, πράγμα που συνάγεται και από παράλληλα άλλων ινδοευρωπαϊκών φύλων, στις πατριαρχικές δομές των οποίων αντιστοιχεί ο ρόλος του πατέρα. Όμως μόνο στον αιγαιακό χώρο αναδείχθηκε ο Δίας σε πατέρα των θεών και των ανθρώπων, όπως εμφανίζεται στον Όμηρο, πράγμα που το κατόρθωσε μέσω των αντιπαραθέσεων με τους προελληνικούς θεούς. Στην πρώτη ραψωδία της Ιλιάδας (400) γίνεται υπαινιγμός για μια συνωμοσία των θεών εναντίον του που υποκινήθηκε, κατά χαρακτηριστικό τρόπο, από την Ήρα, την Αθηνά και τον Ποσειδώνα. Παρόλο που και ο Ποσειδών είναι πατέρας αμέτρητων παιδιών, τα παιδιά του είναι μόνο ημίθεοι, γεννημένοι από νύμφες και θνητές γυναίκες ή αρχέγονα τέρατα. Αντίθετα, ο Δίας είναι ο πατέρας των ολύμπιων θεών. Η Αθηνά, η Αφροδίτη, ο Απόλλων, η Άρτεμις, ο Διόνυσος, ο Ερμής, ο Άρης, ο Ήφαιστος είναι παιδιά του, όπως είναι μάλιστα κόρη του και η Περσεφόνη, η βασίλισσα του κάτω κόσμου. Ο Δίας αντλεί την ισχύ του από τους απογόνους του. Αφήνει τους γιους και τις κόρες του να δρουν στη θέση του, καθώς σπάνια συμμετέχει ενεργά σε κάποιο γεγονός μετά την Τιτανομαχία και τη Γιγαντομαχία, από τις οποίες αναδείχθηκε νικήτης και ανώτερος θεός. Διαφυλάττει στο έπακρο το κύρος μιας δικαιοσύνης που βρίσκεται υπεράνω όλων των παρατάξεων.

Ο Δίας παρά την ελληνική του καταγωγή δεν ήταν θεός των Ελλήνων μόνο. Αν και στους αγώνες της Ολυμπίας έπαιρναν μέρος αποκλειστικά Έλληνες, ο ομηρικός Δίας δεν ταυτίζεται με τις επιδιώξεις ενός μόνο λαού, όπως ο θεός της Παλαιάς Διαθήκης. Στην Ιλιάδα τον επικαλούνται εξίσου οι Έλληνες και οι Τρώες. Ένα δεύτερο σημαντικό στοιχείο τον διαφοροποιεί από τον Jahwe: ο Δίας είναι βέβαια ένας πατέρας βασιλιάς, αλλά δεν είναι ο δημιουργός του κόσμου. Αυτό δεν θα ήταν δυνατόν κατά την ελλη-

νική αντίληψη, επειδή είναι ένας σχετικά νέος θεός της μυθολογίας. Σύμφωνα με τη Θεογονία του Ησιόδου (154 κε., 453 κε.) προηγήθηκαν δύο άλλοι βασιλείς των θεών: ο Ουρανός, ο θεός του ουρανού, και μετά από αυτόν ο Κρόνος, ο γιος του Ουρανού και πατέρας του Δία. Στον Όμηρο ο Δίας ονομάζεται συνήθως Κρονίδης και γιος του Κρόνου. Πρόκειται για έναν τιμητικό τίτλο, όπως ήταν για όλους τους ολύμπιους θεούς το όνομα Ουρανίδες, δηλαδή απόγονοι του Ουρανού, του θεού του ουρανού κόσμου. Ωστόσο, παρά την ένδοξη καταγωγή, η διαδοχή των τριών γενεών έγινε με δόλους και αγώνες. Ο Ουρανός ευνουχίστηκε από τον Κρόνο, τον γιο του, και ο Κρόνος στη συνέχεια ανατράπηκε με δόλο από τον δικό του γιο, τον Δία. Αυτά δεν παραδίδονται μόνο από τον Ησιόδο, αλλά και σε ένα πρώιμο, χαμένο σήμερα έπος, την Τιτανομαχία, αναφερόταν η κατακρήμνιση του Κρόνου και των αδελφών του, των Τιτάνων, στον Τάρταρο.

Η έρευνα των μύθων στα νεότερα χρόνια κατέληξε ότι αυτός ο μύθος έχει ανατολικά πρότυπα³. Στο Bogazköy, στη μέση Ανατολία, όπου άκμασε το βασίλειο των Χεττιτών κατά τη δεύτερη χιλιετία, ήλθαν στο φως πήλινοι πίνακες, όπου αναγράφεται ένας μύθος που ταυτίζεται σε σημαντικά σημεία με τη Θεογονία του Ησιόδου. Σύμφωνα μ' αυτόν, την κυριαρχία στον ουρανό την είχε αρχικά ο Alalu, που μετά από εννέα χρόνια νικήθηκε σε μια μάχη από τον Anu και έπειτα από εννέα ακόμη χρόνια ο Anu ευνουχίστηκε από τον Kumarbi. Στο τέλος ο Kumarbi παραγκωνίστηκε από τον γιο του Teschub, τον θεό του καιρού. Βέβαια εδώ οι γενιές που διαδέχονται η μια την άλλη είναι τέσσερις, όχι τρεις όπως στον Ησιόδο. Όμως πρέπει να έχουν δίκιο οι μελετητές που υποθέτουν ότι ο μύθος της διαδοχής Ουρανού, Κρόνου, Δία δεν μπορεί να δημιουργήθηκε χωρίς τη γνώση του παραπάνω χεττιτικού μύθου. Ο Kumarbi αντιστοιχεί στον Κρόνο, ο γιος του Teschub στον Δία, που ήταν μάλιστα όπως και εκείνος θεός του καιρού. Παράλληλα με τα χεττιτικά υπάρχουν και βαβυλωνιακά κείμενα με όμοιο περιεχόμενο. Οι Έλληνες, όπως υποθέτει ο M.L. West, θα πρέπει να γνώριζαν τον ανατολικό μύθο της διαδοχής πριν από την εποχή του Ησιόδου, ήδη από τη δεύτερη χιλιετία⁴.

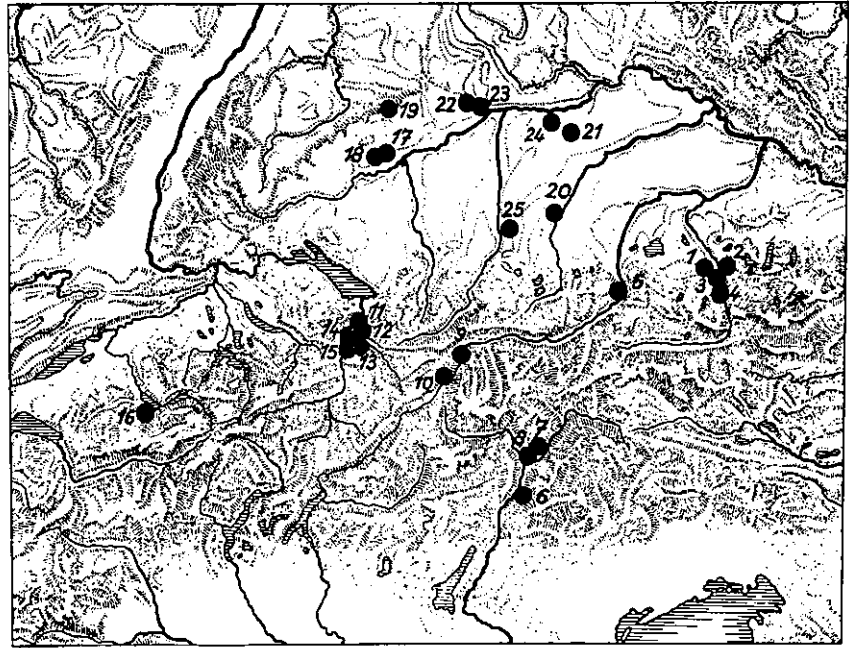
Εδώ έχουμε την περίπτωση της υιοθέτησης ενός ξένου μύθου για έναν ελληνικό θεό. Όσον αφορά τον Δία, το φαινόμενο αυτό δεν περιορίστηκε μόνο στον συγκεκριμένο μύθο. Κάτι παρό-

μοιο ισχύει και για τον μύθο της γέννησής του. Σύμφωνα με την περισσότερο διαδεδομένη παραλλαγή, η μητέρα των θεών Ρέα γέννησε τον Δία σε ένα σπήλαιο στην Κρήτη (πρβλ. Θεογονία 477 κε.). Για να μη πέσει στα χέρια του πατέρα του Κρόνου η μάνα άφησε το παιδί στην ερημιά, όπου τράφηκε από μια κατσίκια και από μέλισσες. Ο Nilsson έδειξε ότι ο μύθος της γέννησης του Δία δεν είναι ελληνικός, αλλά ανήκει χρονικά και τοπικά στην Κρήτη, όπου και δραματίζεται⁵. Οι λατρείες σε σπήλαια είναι γνωστές εκεί από την προϊστορική εποχή⁶ και γεννήσεις θεών συναντώνται συχνά στη μινωική θρησκεία, για την οποία είναι χαρακτηριστικές οι γιορτές για τη γέννηση και τον θάνατο των θεών της βλάστησης⁷. Στην πραγματικότητα οι Κρήτες έδειχναν στο νησί τους όχι μόνο το σπήλαιο της γέννησης αλλά και τον τάφο του Δία, πράγμα για το οποίο τους απέδιδαν τον υβριστικό χαρακτηρισμό ψεύτες ("Κρήτες *ἀεί ψεύσται*"). Τον σχετικό υπαινιγμό κάνει ο Καλλίμαχος στον ύμνο του για τον Δία⁸. Αν και οι Έλληνες μετέφεραν στον δικό τους Δία την ιδέα της γέννησής του από μια μεγάλη αιγαιακή μητέρα - θεά, δεν τον συσχέτισαν με το ανοίκειο προς αυτούς στοιχείο του θανάτου του κρητικού θεού της βλάστησης.

Στον μύθο του Δία έχουν επίσης ενσωματωθεί βαβυλωνιακά - ανατολικά και μινωικά στοιχεία. Η έρευνα πρόσφατα κατέληξε ότι αυτά τα δάνεια έγιναν κατά τη διάρκεια της μινωικής - μυκηναϊκής εποχής, όταν οι επαφές ανάμεσα στην Ανατολία, την Κρήτη και την Ελλάδα ήταν ιδιαίτερα ισχυρές. Η παλαιότερη άποψη ότι ο Δίας έφθασε στην Ελλάδα μόλις στην ύστερη δεύτερη χιλιετία, με το τελευταίο μεταναστευτικό κύμα, έχει ξεπεραστεί. Αντικρούεται, επιπλέον, και με το γεγονός ότι τώρα το όνομα του Δία διαβάστηκε σε μια πήλινη πινακίδα της Γραμμικής Β από την Πύλο (στη δοτ. di-we), που ανάγεται στην εποχή της δωρικής μετανάστευσης⁹.

Από την εξέταση των παλαιότερων ναών του ύψιστου θεού στην Ελλάδα, προκύπτει η διαπίστωση, που εκ πρώτης όψεως εκπλήσσει, ότι οι ναοί του δεν χρονολογούνται σε τόσο πρώιμες εποχές όπως των άλλων θεών. Οι ναοί κυρίως της Ήρας και του Απόλλωνα προηγούνται κατά πολύ των ναών του Δία. Οι ναοί του Απόλλωνα στο Θέρμο και στη Δρήρο, όπως και της Ήρας στην Περαχώρα και τη Σάμο, ανάγονται στη γεωμετρική εποχή, όπως έδειξε η ανα-

3. Οι προϊστορικές θέσεις θυσιών στην περιοχή των Άλπεων. Κατά τον W. Krämer, 1966. Στους αριθμούς αντιστοιχούν: 1. Langacker - 2. Goiserberg - 3. Hellbrunner Berg - 4. Dürmberg - 5. Wasserfeldbühel - 6. Schlern - 7. Laugen - 8. Altbrixen - 9. Landeck - 10. Mottata - 11. Feldkirch - 12. Heidenburg - 13. Scheibenstul - 14. Schneller - 15. Gutenberg - 16. Eggli - 17. Osterstein - 18. Hägelesberg - 19. Messelstein - 20. Gauting - 21. Ratzenhofen - 22. Weiherberg - 23. Rollenberg - 24. Stätteberg - 25. Auerberg

σκαφική έρευνα. Στην Ολυμπία ο ναός της Ήρας χρονολογείται στον 7ο αι. π.Χ., δηλαδή ιδρύθηκε δύο αιώνες νωρίτερα από τον ναό του Δία (470-456 π.Χ.). Ωστόσο, δεν βρέθηκαν λείψανα ενός πρωιμότερου ναού του θεού στο ίδιο ιερό. Εξάγεται, επομένως, ορθά το συμπέρασμα ότι ο Δίας λατρευόταν αρχικά στο ύπαιθρο, όπως ταίριαζε στον θεό του ουρανού. Έτσι στη Δωδώνη, τον αρχαιότερο τόπο λατρείας του στην Ελλάδα, χρησιμοποιούσε μέσω της περιφημής βελανιδιάς, για την οποία διατυπώθηκε πρόσφατα με πειστικό τρόπο η άποψη ότι την έφερε μαζί του από τον Βορρά¹⁰. Το ίδιο ισχύει για τους ιερείς του, τους Σελλούς, που ήταν υποχρεωμένοι να ακολουθούν σημαντικούς απαγορευτικούς κανονισμούς (ταμπού), όπως και ο ιερέας του Jupiter στη Ρώμη. Σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα, η Δωδώνη παρέμεινε ανέπαφη από τον μυκηναϊκό πολιτισμό¹¹. Γι' αυτό διατηρήθηκαν εκεί προϊστορικά λατρευτικά σχήματα που αργότερα οι Έλληνες τα θεωρούσαν αξιοπερίεργα και μάλιστα μη ελληνικά. Τόσο πολύ είχαν απομακρυνθεί από τα αλλοτινά χαρακτηριστικά τους, ώστε δεν γνώριζαν πια ότι οι δικοί τους οι πρόγονοι καθιέρωσαν στη Δωδώνη τη χρησιμοδοσία μέσω της βελανιδιάς ούτε φαντάζονταν ότι το όνομα των ιερέων "Σελλοί" ή "Έλλοι" προέρχεται από την ίδια ρίζα με το όνομα "Έλληνες". Μόνο η ανάμιξή τους με προελληνικούς πληθυσμούς του αιγαιακού χώρου τους έκανε να συνειδητοποιήσουν τον ελληνικό

τους χαρακτήρα. Στην Ιλιάδα ο Αχιλλέας επικαλείται τον Δωδωναίο Δία και μάλιστα τον ονομάζει πελασγικό, δηλαδή τον θεωρεί προελληνικό θεό (16, 233 κε.).

*Δία της Δωδώνης, πρωτοκύβερνε, πελασγικέ,
πού μένεις
μακριά, τήν παγερή άφεντεύοντας Δωδώνη, και
τρογύρα
χαμοχοιτάμενοι, άνιφτόποδοι, ζούν οι Σελλοί, οι
δικοί σου προφήτες.*

Η Δωδώνη και η Θεσσαλία, η πατρίδα του Αχιλλέα, είχαν από παλιά θρησκευτικούς δεσμούς που μπορούν να εξηγηθούν με τις μετακινήσεις των πρωιμότερων ινδοευρωπαϊκών φύλων, τα οποία, περνώντας από την Ήπειρο, εγκαταστάθηκαν στην περιοχή γύρω από τον Όλυμπο. Έτσι, από τη θεσσαλική λατρεία του Δία είναι γνωστά στοιχεία που έχουν τη ρίζα τους σε πολύ απομακρυσμένες βόρειες περιοχές. Ο συγγραφέας των πρώιμων ελληνοιστικών χρόνων Αντίγονος ο Καρύστιος (Ιστοριών παραδόξων συναγωγή 15) αναφέρει ότι στην πόλη Κραννώνα της Θεσσαλίας είχαν οι κάτοικοι ένα χάλκινο άρμα που το έθεταν σε κίνηση σε περιόδους ξηρασίας και παρακαλούσαν τον Δία να βρέξει. Νομίσματα της πόλης αυτής που χρονολογούνται γύρω στο 300 π.Χ. εικονίζουν την κεφαλή του Δία και στον οπισθότυπο ένα άρμα, επάνω στο οποίο βρίσκεται ένα αγγείο πλαισιω-

μένο από κόρακες (Εικ. 4). Άμαξες με αγγεία ανάλογης μορφής βρέθηκαν σε μια ευρεία περιοχή, που εκτείνεται από τη βόρεια Ευρώπη μέχρι τη βορειότερη βαλκανική χερσόνησο, και μάλιστα σε στρώματα της εποχής "Urnenfelder". Ένα ιδιαίτερα όμορφο παράδειγμα, το μικρό χάλκινο ομοίωμα ενός παρόμοιου λατρευτικού άρματος, προέρχεται από έναν τάφο που βρέθηκε κοντά στο Ochsenfurt της Γερμανίας δίπλα στον ποταμό Main και χρονολογείται γύρω στο 1000 π.Χ. (Εικ. 5). Ο νεκρός πρέπει να ήταν ιερέας του ίδιου θεού που στην Ελλάδα λατρευόταν ως Δίας. Ανάμεσα στα χάλκινα κτερίσματα, εκτός από το άρμα και διάφορα σκεύη, υπήρχαν και δύο κύμβαλα παρόμοια μ' αυτά που βρέθηκαν στην Ολυμπία^{11α}.

Η σύζυγος αυτού του αρχέγονου Δία της Δωδώνης δεν ονομαζόταν Ήρα αλλά Διώνη, η οποία παρέμεινε ως σύζυγος του θεού των Ινδοευρωπαϊών εκεί, στην περιθωριακή βορειοδυτική περιοχή, ενώ στον κύριο αιγαιακό χώρο παραγκωνίστηκε από την Ήρα¹². Η Δωδώνη παρά την αρχαιότητά της ή, καλύτερα, εξαιτίας αυτής ήταν το περιφημότερο μαντείο του Δία στον αρχαίο κόσμο. Μαντείο είχε ο θεός και στην Ολυμπία, όπου, προφανώς, έφθασε από τη Δωδώνη¹³. Μάλιστα οι ιερείς του χρησιμοδοτούσαν παρατηρώντας το πέταγμα των πουλιών (οιωνοσκοπία) και τις θυσίες που γίνονταν στον μεγάλο βωμό της τέφρας (Παυσ. 5, 13, 8 κε.)· ο βωμός σχηματιζόταν από την τέφρα των οστών

των θυσιαζόμενων ζώων και βρισκόταν ανάμεσα στους ναούς της Ήρας και του Δία που οικοδομήθηκαν αργότερα. Το συνολικό του ύψος έφθανε την εποχή του Πausanias τα 6,5 και το πλάτος του τα 37 μέτρα. Δεν έχει σωθεί τίποτα από αυτόν, αφού, ως ένας από τους πιο ονομαστούς βωμούς του ειδωλολατρικού κόσμου, κατστράφηκε ολοσχερώς από τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο Β' τον 5ο αι. μ.Χ. Πρόσφατα ο Werner Krämer κατέγραψε προϊστορικούς βωμούς τέφρας αυτού του τύπου στην περιοχή του Δούναβη και των Άλπεων και εντόπισε συνολικά εικοσιπέντε θέσεις θυσίας (Εικ. 3)¹⁴ που ανάγονται στην ύστερη εποχή του Χαλκού και την εποχή "Urnenfelder", δηλαδή σε γενικές γραμμές χρονολογούνται από τον 13ο αι. ως τον 8ο αι. π.Χ. Σε απόκεντρες θέσεις, όπως στο Langacker-tal, ακόμη και ως το 1870, υψωνόταν ένας παρόμοιος λόφος θυσιών ύψους 4 και αρχικής διαμέτρου 32 μέτρων, ο οποίος πλησίαζε, επομένως, τις διαστάσεις του βωμού του Δία της Ολυμπίας.

Τα προϊστορικά ευρήματα μας δείχνουν ότι δεν πρέπει να σχηματίσουμε για τον βωμό τέφρας την εντύπωση ενός χαλαρού σωρού στάχτης. Οι βωμοί αυτού του τύπου αποτελούνται από ασβεστοποιημένα μικρά κομμάτια οστών ζώων που με τον καιρό γίνονται πολύ σκληρά (Knochenschotter). Γι' αυτό μπορούσε κανείς, όπως διηγείται ο Πausanias, να ανεβεί με σκαλοπάτια σκαλισμένα στην τέφρα του βωμού της

4. Νόμισμα της Κορινθίας (Θεσσαλία) που εικονίζει άμαξα με αγγείο. Γύρω στο 300 π.Χ.

5. Χάλκινη άμαξα με αγγείο από το Acholshausen. Περιοχή του Ochsenfurt. Γύρω στο 1000 π.Χ. Würzburg. Mainfränkisches Museum

